

Schleicher Vera: A közös zsákmány

Az írás egy módszertani szempontból változatos múzeumi terepmunka együttműködéseit vizsgálja, elsősorban a résztvevi motivációk szempontjából. Befolyásolja-e a munka minőségét a célok és érdekek összehangolása, a kollaboratív etnográfia szellemiségének érvényesítése?

A módszertani szempontból számos tanulsággal kecsegtető *Zsákmány. Tárgyak és vágyak a Balatonon* című időszaki kiállítás (2007) a MaDok-program *Kiállítási dominó 2006* sorozat részeként készült a Laczkó Dezső Múzeumban. A kiállítás koncepciója összetett – ma úgy látom: túlságosan összetett – tematikára épült. A Balaton földrajzi és kulturális tereiben kitermelődő jelenségeket öt részben mutatta meg, elsősorban kortárs perspektívából, de a történeti kitekintés igényével. A címben szereplő *tárgyak* a zsákmányszerzés eszközkészletét és a zsákmánytárgyakat jelentették, a *vágyakvilága* a zsákmányszerzésre irányuló ambíciókból és képzetekből épült fel. Az öt témát az a kulturális gyakorlat kapcsolta össze, amelynek célja a zsákmányszerzés a Balatonból. A kiállítás az egyes tevékenységeket leíró és kérdéseket fogalmazó formában, de ugyanakkor komplex módon kívánta megjeleníteni. Az öt téma a zsákmányszerzés skálájának két ellentétes pólusán található. A *halászat*, a *horgászat* és az *orvhalászat* a természet javainak közvetlen, fizikai birtokbavétele; az *emléktárgyipar* és a *képeslapkiadás* ezzel szemben a Balaton mint turizmustáj szimbolikus sűrítményeit állítja elő, és zsákmánytárgyakat kínál a turizmus szereplői számára.

A tanulmány egyik fontos kérdése, hogy van-e értelme egy projektet sok év elteltével más múzeumi paradigma, azaz a részvétel és együttműködés múzeumi formái, illetve az ehhez sok szálon kapcsolódó kollaboratív etnográfia szempontrendszer alapján vizsgálni? A *Zsákmány* mint muzeológiai projekt új terepre lépett: egy konfliktusos és felelősségteljes bemutatást igénylő téma eltérő olvasatait rendezte el egy térben. A kollaboratív etnográfia kapcsolatokra, együttműködésekre és dialógusra épül, az együttműködés gyakorlatát központi kategóriává emeli, s mint ilyen: a kortárs (lokális) társadalmi jelenségek feltárásának egyik legitim módszere. Az eredeti projekt és a hozzá elméleti síkon jól használható módszertani keret utólagos elemző összekapcsolása tehát nem tűnik tanulság nélküli, felesleges erőfeszítésnek.

A *Dominó* sorozat kiállításainak pluralizmusa, amely a kiállítási témákat és kutatói perspektívákat egyaránt jellemezte (Fejős 2007: 10.), a *Zsákmány* projektnek is része volt. A multiperspektivitás motorja a tematikai változatosságot (is) kiszolgáló terepmunkamódszerek és a terepmunka terében szerveződő együttműködések változatossága volt (vö. Schleicher 2007) – ahol együttműködésen mindazokat a kapcsolatokat, együttléteket, inspirációkat értem, amelyek a múzeum és tárgytulajdonos kvázi üzleti viszonyán túlmutató, a tárgykultúrára és annak muzealizására irányuló közös értelmezést és erőfeszítést igényeltek. Ezek a kapcsolatok

többször véletlenszerűen alakultak ki, és fejlődtek komplex együttműködéssé, illetve haltak el a terepmunka dinamikus erőterében.

A továbbiakban ezeket az együttműködések elemzem részletesen, elsősorban abból a szempontból, hogy a kurátor és a külsős partner eltérő érdekei hogyan formálták az együttműködést, erősítették vagy gyengítették egymást a kortárs kulturális jelenségek múzeumi feldolgozása során. A kiállítás megvalósítása mellett fontos volt az a módszertani kísérlet, amely a kortárs tárgyak gyűjtését, múzeumi rendszerbe illesztését, a tárgyakhoz és fényképekhez fűződő szubjektív tapasztalatok archiválását célozta.

Bár a múzeum törzsgyűjteményének halászati eszközei révén gyűjteményi előzmények részben rendelkezésre álltak, a témák (horgászat, nagyüzemi halászat) és a terep (horgásztanyák, halfeldolgozó telepek, souvenir-pavilonok) sok szempontból újak voltak a kutatók számára. A kortárs kulturális gyakorlatok muzealizálása is új kihívást jelentett: új terepmunka- és muzeológiai módszereket, a személyiségi jogokat tiszteletben tartó dokumentáció kérdéséről kezdve egészen a korábbi tárgyszórendszerrel nehezen harmonizálható leltározási kulcsszavak megalkotásáig. A kortárs muzeológia mélyvize számunkra tehát a Balaton lett, amelyben ösztönösen próbáltunk a felszínen maradni, és néhány tempót haladni is előre.

Tárgyak – interszubjektív nélkül

A *Zsákmány*öt résztémára épülő koncepciójában a legkézenfekvőbb, legproblémamentesebb terepnek az emléktárgy- és képeslap-árúsító helyek kínálóztak, ahol a kortárs kínálatból lehetett tárgyakat vásárolni. A kereskedelemről való vásárlás mint extenzív tárgygyűjtés (Fejős 2007: 15.) minden sajátos ismérve – vagy ha az intenzív, személyességre is építő szerzeményezés felől nézzük: hátránya – megmutatkozott a projekt során. A tervek megvoltak ugyan a képeslap- és emléktárgy-kereskedőkkel és a -fogyasztókkal folytatandó együttműködés kialakítására, de végül csak felszínesen vagy egyáltalán nem valósultak meg. A legfőbb ok a motiváció hiánya volt: a megszólítottak a tárgyilagos adatok közzétételére korlátozódó adatközlői szerepkör vállalásában sem voltak feltétlenül érdekeltek, nem is beszélve az együttműködések időigényesebb formáiról: az interjú- vagy fotósorozat-készítésről. A kereskedőnek mindegy volt, hogy a múzeum veszi-e meg a képeslapokat vagy az olasz turista, a fogyasztók pedig személyes elkötelezettség nélkül vettek részt egy kulturális gyakorlatban: képeslapot írtak és hűtőmágnest vásároltak, mert ez a szokás. A személyes jelentések helyett ebben a két témában, a kiállításban és a tárgyak archiválásában is a turisztikai gyakorlat mint fogyasztás és annak lokális, illetve globális történeti dimenziói kerültek előtérbe.

Ez a lényegében zárt interpretáció reprezentációs szerepbe kényszerítette a begyűjtött tárgyakat, amelyek tematikus sorozatok részei lettek, és egy turisztikai térség tárgyi kultúrájának korokon átívelő szemiotikai törvényszerűségeit nyugtázták. A kultúrtörténeti összefüggések feltárása csábító menekülési útvonalat kínált a muzeológus számára, és a kiállítás látogatói is

érdeklődéssel fogadták ezt a megoldást. Mindez azonban nem helyettesíthette, csupán elfedte az értelmező kortárs kontextust, amely élesen rajzolta ki az identitásválságba sodródott balatoni turisztikai térség útkeresését. Ennek egyik jelensége éppen a helyi szimbólumteremtés erőtlensége és fantáziátlansága volt. Ez a kortárs problematika azonban nem tudott releváns módon megjelenni a kiállításban. Pedig a téma bemutatásához egy kitűnő médium is adódott: a terepen feleslegessé vált ajándéktárgy-árúsító pavilon. A bódéhoz tartozó tárgy- és családtörténetet is sikerült dokumentálni: az új bódében folyó árusítástól az alagsori műhelyig, ahol az ajándék szarumedál prototípusai készültek – zömmel a francia piacra. Nehéz megragadni azt a pillanatot, ahol ezt a szubjektív történetet és összefüggésrendszert, amely egy kollaboratív etnográfiai projektnek bizonyára a fókuszába került volna, az „általános” balatoni gyakorlat megmutatására törekvő kutatók elvetették. A bódé a kiállítás része lett, az egyik szarutárgy pedig szinte logóvá vált, a B. család története azonban nem szerepelt jelentőségének megfelelő hangsúllyal a tárlatban és a katalógusban (Schleicher 2007: 41–43.). A pavilon installációs elem lett, amely különböző korok emléktárgyait mutatta, és egyfajta megnyugtató pozitívista múzeumi olvasatot kínált.

Halászat a zavarosban – a felelősség megosztása

Az együttműködések szempontjából egészen másként alakult a másik három téma terepmunkája. A halászat, orvhalászat és a horgászat esetében olyan tevékenységek tárgyait, működési rendszereit és életvilágait célozta meg a kutatás, amelyek távol állnak a hétköznapi gyakorlatoktól. A halász szakma legalább olyan ritka, mint a muzeológusi, a horgászat pedig sajátos eszközkészlete és módszerei révén az egzotikus világok tartományába tartozik. Ez a tény két szempontból vált fontossá. Egyrészt a múzeum érdeklődése, illetékessége jól (jobban) indokolható volt, mint az emléktárgyakkal és képeslapokkal kapcsolatban. A múzeumi legitimitás hangsúlyosabb volt a halászat esetén: a halászat „ősfoglalkozás” – Herman Ottó nyomán (Herman 1898) – kezdettől fogva jelen volt a múzeumi gyűjteményben. Másrészt az együttműködők egy része jól tudott azonosulni a számukra kiemelt státuszt biztosító „tapasztalt hozzáértő” szereppel: az ő tudásuk nélkül a mesterfogásokban és műszaki-technikai részletekben járatlan muzeológus aligha tudna pontos tárgyleírásokat adni, a tárgyakat e kulturális mezőben elhelyezni. A szakértői státusz kölcsönös felismerése a halászat és a horgászat esetében különleges együttműködési formát hozott létre, amely a tárgyak múzeumi feldolgozásának motorja lett.

A továbbiakban két esetet ismertetek részletesen (T. és L.), és kitérek egy harmadik, más utat bejáró együttműködési példára is (Ny. horgásztanya).

A terepmunka kritikus szakasza volt a hivatásos balatoni halászat tárgyi világának muzealizálása. Az állami vállalatot illetően elkerülhetetlen volt a múzeum és a halászati részvénytársaság között a hivatalos kapcsolatfelvétel: amely a leendő együttműködő szereplők személyes kapcsolatának adminisztratív előszobája. Ez a folyamat már az előkészítő szakaszban szinte teljes érdektelenségbe fulladt, ami előrevetítette a halászati tárgyak múzeumi kiállításával és gyűjtésével

kapcsolatos egykori (20. század eleji) vállalati tapasztalatok és elképzelések elhalványulását, az ezzel kapcsolatos fantázia hiányát. A kezdeti megtorpanás után végül közvetlen kapcsolatba léphettem a vállalat által kijelölt középvezetővel (a továbbiakban T.), az első néhány megbeszélésünk azonban szokatlan feszültségben telt. Ennek oka akkor nem volt világos számomra, a terepmunka további fejleményei azonban magyarázattal szolgáltak rá. T. a balatoni a halászat szerelmese volt, és rendkívül nehezen élte meg ennek évek óta tartó válságát. Korrupciógyanús ügyek, alkalmatlan vállalatvezetők, többfrontos harc a környezetvédőkkel és a horgászokkal, fogyatkozó halállomány, elavult felszerelés, alacsony bérek: összességében a teljes morális és szakmai válság tünetei bontakoztak ki számomra. T. természetesen nem tárta, tárhatta elém ezeket a tényeket, hiszen felelős tagja volt a vállalatnak, képviselte a látszatot, amelyet a részvénytársaság vezetése tartott fent, ugyanakkor képes volt azonosulni a múzeum céljaival is: megértette a gyűjteménygyarapítás előzményeit és jelen céljait, azt, hogy a kiállítás komplex tematikájából nem maradhat ki a nagyüzemi halászat. Ebben a kényes helyzetben kizárólag rajta múlt, mit enged látni és megjeleníteni a vállalat belső világából. Ő volt az, aki megnyithatta az utat a tényleges terepmunka számára: az ő engedélye jelentett bebocsátást a halászhajókra, a halfeldolgozó telepre, az elkobzott orvhalász eszközök titkos raktárába. Ez olyan morális felelősséget jelentett T. számára, amelyben nekem és a múzeumnak is osztoznia kellett. A felelősség megosztásának feltétele az a bizalom volt, amely találkozásaink során alakult ki, és alapját a halászat és a Balaton iránti kölcsönös elkötelezettség jelentette. Ebben a két témában bizonyos korlátokkal ugyan, de közös nyelvet beszéltünk. Két egészen különböző szakma képviselőiként, de egyforma jártassággal használtuk az *eresztháló*, *húzóháló*, *para*, *lélés*, *alín*, *felín* szavakat, a halásztelepen egyikünk sem jött zavarba a jégverem vagy Lukács Károly emléktáblája előtt, és nem kellett elmagyaráznunk egymásnak, miért időzített ökológiai bomba a tóban az 1970-es évek óta szaporodó busaállomány. Etnográfiai ismereteim ellenére a halászat-orvhalászat napi praxisában én voltam a járatlan szereplő, ez a közös nyelv és közös érdeklődés mégis egészen más státuszt biztosított számomra, mint a vállalat körül keringő újságíróknak, akik szintén mindent megtettek, hogy feljussanak a halászhajókra, és interjúkat készítsenek a dolgozókkal. Végül tehát T., talán éppen erre a bizalomra építve, döntést hozott: tájékoztatott a hivatalos statisztikai adatokról, szakszerűen ismertette az alkalmazott nagyhalászati módszereket, beavatott a vállalat küldetésébe, majd beeresztett a „valóságba”.

A valóság képi és tárgyi lenyomatai jelentős (ön)cenzúrát követően kerültek a kiállításba. A képeken látszik például, hogy rozsdás a halászhajó, de a kiállítási szövegek hallgatnak róla, hogy három óra késéssel indult, mert a gázolajat ellopták belőle. És nem látszik az sem, hogy a hajó kapitánya még a kikötőből kifelé lefeküdt aludni, hogy a rádió nem működött, a lopások ellen felszerelt kamerát pedig szándékosan tették tönkre. Egy másik sorozat közeli képeim jól követhető az éjszakai busahalászat embert próbáló fizikai munkája, de nem látszik, hogy az egy kilométeres hálónak csak töredéke fogott busát, mert nem volt kibogozva.

Értelmezésemben ez az öncenzúra a T.-vel kötött együttműködésünk pontokba soha nem foglalt feltétele, a közös felelősség rám eső részének vállalása volt: nem hozhattam őt kellemetlen

helyzetbe, sőt egzisztenciális veszélybe azzal, hogy nyilvánvalóvá teszem a vállalat működési zavarait. Ezek az információk a gyűjteménybe és az archívumba kerültek: a tárgyakhoz és a képekhez rendelt terepmunkanapló-bejegyzések és szerkesztett szövegek formájában. Olyan tények, megfigyelések, személyes benyomások ezek, amelyeknek kulturális információértéke majd az idő mérlegén lesz mérhető. A dokumentálás jelen idejében rájuk tapadó morális teher azonban biztosan lekopik majd róluk, s a lyukas hálók, ellopott süllőfészkek, raktárból kicsempészett tiltott eszközök, megrongált kamerák és megfenyegetett halőrök bizarr mozaikja nem büntetőjogi értelemben, hanem a Balaton-térség ezredfordulós válságkorszakának jelzőkaróiként lesz fontos. Így viszont a kiállítás (halászati egysége) és az archivált adatok között egyfajta tartalmi feszültség keletkezett, amellyel nem lehet elszámolni sem a kiállítás közönségével, sem a későbbi múzeumhasználókkal: a projektre újabb teher rakódott, az együttműködés terhének csökkentése miatt.

Az önkorlátozás a kiállításkészítés lázában nem volt kérdés, ma azonban bonyolultabbnak látom a helyzetet. A felelősség, amelyen látszólag T.-vel osztoztam, valójában nem volt közös. Ő a vállalatért érzett felelősséget, amely egy ősi szakmát képviselt, megkopott professzionalitással, sok gyarlósággal, a horgászlobbi és az orvhalászat szorításában. Én (a múzeum) a kortárs kulturális jelenségek rögzítése és megjelenítése iránt köteleződtem el, amelyben a megfigyelt valóság ábrázolása és archiválása az elvárás. Bár ez az ábrázolás mindig szubjektív olvasat, a kurátori önkorlátozás itt inkább a szándékos torzítás, mint a szubjektivitás irányába hatott. A kutatott téma iránti hűség helyett a T.-vel kötött, ki nem mondott egyezség volt az erősebb, amivel magam is a vállalati látszat cinkosává váltam. Ez vajon morális és/vagy szakmai felelőtlenség volt-e? Vagy egy csapdahelyzet, amely a kollaboratív etnográfia nyílt együttműködési elveit – a világossá tett érdekeket, szándékokat és módszereket – követve elkerülhető lett volna? Ma úgy látom, igen. Viszont nem kizárt, hogy ebben az esetben ez a téma kimaradt volna a kiállításból.

A halászati vállalat számos szereplőjével kerültem kapcsolatba, készítettem interjút, részt vettem a munkájukban, és bizalmas információkat is kaptam. Tíz év távlatából e terepmunka motorjának a T.-vel való együttműködést látom. Támogatása nélkül nem állt volna össze a kiállítási tárgyak listája, amely sokat változott a múzeumi íróasztalnál összeállítottéhoz képest. Támogatása lehetővé tette, hogy mélységben lássam a társaság működését. Ennek során világossá vált, hogy a tárgyak leírhatják ugyan a technológiát és egyes munkafolyamatokat, de nem képesek érzékeltetni azt az ökológiai és társadalmi válsághelyzetet, amelynek egyik szereplője – részben áldozata, részben felelőse – a balatoni halászat volt. Közösen kiformált kompromisszumként a kiállításban és a gyűjteményben a balatoni halászatot a vállalati munka- és egyenruhák sorozata képviselte, olyan belső jelentésekkel, amelyeknek komplexitása a nem publikált és ki nem állított terepmunkajegyzetekkel együtt kibontható.

A halászati részvénytársaságot a kiállítás megnyitóján egyetlen személy sem képviselte, ami a terepmunka kezdetén is érzékelt intézményi érdektelenséget is tükrözi. A cég mára megszűnt, pontosabban jelentősen átalakult: a horgászat és az ökológia szolgálatában álló szervezet keretei

között, új vezetéssel, új szakemberekkel működik tovább. T. azonban egy-két halászati szezonnal a kiállításmegnyitót követően váratlanul felbukkant. Nem jött be a múzeumba, a parkolóban találkoztunk mint két régi összeesküvő. Zakója belső zsebéből egy négyágú kovácsoltvas szigonyt vett elő: a gyűjteménybe szánta, de történetét nem firtathattam. Nem firtattam.

Interszubjektivitás – tárgyak nélkül

Más típusú, de szintén a bizalomra épített együttműködések formálódtak a horgászat kutatása során. Ezt a munkát is változatos terepmunkamódszerek jellemezték. Készítettem interjút horgászegyesületi elnökökkel, telepgondnokokkal, vásároltam, elfogadtam és fényképeztem tárgyakat horgásztanyán, stégen, kocsmában, illegálisan vettem élő és fagyasztott keszeget egyaránt. A sokféle alkalmi terepmunka-szituáció közül két kapcsolat vált szövevényessé: az egyik a Ny. horgásztanya volt, amelynek 2005 és 2006 nyarán visszatérő vendége voltam, a másik pedig egy balatoni horgász (a továbbiakban L.), aki a közös munka végére egyfajta kurátorasszisztenssé vált. Az együttműködések számos tárgyat és fényképet, illetve egyéb dokumentációt eredményeztek, ezek egy töredéke került a kiállításba. A kétféle kapcsolatrendszer azonban alapvetően különbözött egymástól: a munka céljával való azonosulás mértékében.

A Ny. horgásztanya nagy létszámú közösség: az ötven horgászlabkból álló telep „lakói”, az ő vendégeik, a tanyagondnok, az egyesületi vezetők. A kezdeti spontán ismerkedéseket követően szükségszerű lépés volt a hivatalos kapcsolatfelvétel az egyesület vezetőivel. Ebben kiváló hívószó volt a kiállítás, hiszen az 1947-ben épített telepen a muzeális horgászszerszökök valóságos tárháza gyűlt fel, amelynek státusza – szemét vagy érték? – és sorsa sokakat foglalkoztatott a tanyán. A múzeum és a közösség összekapcsolódása azonban nehezen lendült túl ezen a ponton. Egyrészt hiába értettünk egyet az egyesület vezetőségével abban, hogy a horgászszerszökök műtárgystátusza nem ördögtől való, eddig a kompromisszumig minden horgással külön is el kellett jutni. Másrészt a jelenségek kiállítástól független dokumentálása - mint a készülő kiállítással egyenrangú cél - a horgásztanyai partnerek számára mindvégig érthetetlen maradt.

Utólag is elgondolkodtató, hogy ezt a dokumentációs munkát sem az egyesületi vezetők, sem a közösség tagjai nem akadályozták, pedig nem egyszerűen a hétköznapi privát szférájukba kértünk bebocsátást, hanem a szabadidő-hobbyi kitüntetett tereibe. Végigfotózhattuk a tanyanapot, jártunk a kunyhókban, raktárakban, ültünk csónakokban. A múzeumi cél azonban, hogy mindez archívumba kerüljön, nem volt megfogható és racionális számukra. A hosszabb beszélgetésből, de a futó találkozásokból, párbeszédéből, spontán megjegyzésekből is kiderült, hogy a tanya lakói értéként, mintegy társadalmi zárványként élik meg saját közösségi életüket, amelyet egy jogi probléma miatt amúgy épp a terepmunka hónapjaiban erősen veszélyeztetve éreztek. Ennek kulturális értelmezésével, mások számára közvetítendő és megőrzendő mondanivalójával azonban mintha egyáltalán nem, vagy csak kevesen azonosultak volna. A jelenség háttérében a múzeumról, az etnográfiról és általában a társadalomtudományokról kialakult sematikus és

statikus kép állhatott. Szinte biztos, hogy a tanyalakók nehezen igazodtak el a céljainkon, a változó nézőpontokon, amelyek fókuszában hol egy-egy személyes horgásztárgy, hol a kikötőért a hatóságokkal folytatott sziszifuszi küzdelem, hol a közösségi alkalmak csúcspontjának számító tanyanap állt. Ma sem tudom, mi lehetett volna a hatékony, a múzeumi működésbe jobb betekintést engedő kommunikációs stratégia a közösséggel folytatott együttműködésben. Az antropológiai terepmunka klasszikus dilemmái is előkerültek: akár a kulcsfigurákra, hangadókra figyelünk, akár a „hivatalos” vezetőkre, akár a közösségben marginálisnak tartott szereplőkre, más szereplők bizalma mindenképpen megrendül bennünk és munkánkban.

A múzeum által a botokért, úszókért, szákokért és a stégért felajánlott vásárlási összeg tovább bonyolította a szerepeket: ki segít kinek és miben? Ha X odaadta a kereskedelemből beszerzett horgászbotját a múzeumnak ajándékba, Y miért kérne pénzt az ócska mosógépdobból átalakított haltartójáért? A „muzeális érték” fogalmát, a piaci és személyes használati értékek egyikéből sem levezethető dimenzióit szinte reménytelen feladat volt elmagyarázni azoknak – az egyébként nyitott – partnereknek, akik a múzeumi működésről kevés tapasztalattal rendelkeztek. Így a tanyáról végül jóval kevesebb tárgy került a gyűjteménybe, mint ami az ott eltöltött idő és az együttműködő partnerek létszáma alapján várható lett volna. Számottevő volt azonban a szereplők engedélyével és támogatásával készített fotódokumentáció, amely hitelesen mutatja e társadalmi tér különleges dinamikáját, a fogyasztói kultúra csábítása és taszítása közötti feszültségek tárgyi és emberi megnyilvánulásait.

Ebben a nehezen átlátható, ugyanakkor inspiráló közegben tanulságos volt átélni, hogy a személyes tapasztalatokról milyen sokszor és milyen gyorsan terelődik át a beszélgetés az általános, mindenkit foglalkoztató balatoni problémákra. Ezt a partnerek többsége jobban el tudta fogadni múzeumi témaként, mint a személyes horgásztörténetek és -tárgyak „zavaros” tartományát. Ilyen volt mindenekelőtt a horgász–halász háború, amely akkor érkezett legádázabb szakaszába. Ebben én is egyre biztosabban igazodtam el, hiszen párhuzamosan folyt a kutatás a halászati vállalatnál. A Ny. horgásztanyán végül ez a téma lett a közös nyelv: az a közös nevező, amely a múzeum jelenlétét és az együttműködést legitímálta, és a kiállítás hangsúlyait befolyásolta. Ez pedig az ember–zsákmány kapcsolat felől a zsákmányért küzdő társadalmi csoportok felé mozdult el.

Az adathorgászat és a megosztott kurátori pozíciók

Egészen másként alakult az együttműködés L.-val, akinek érdekei sajátosan egybeestek, illetve összefésülhetők voltak a múzeum céljaival. Ez a közös munka első napján nyilvánvalóvá vált. A kapcsolatfelvétel nem sokban különbözött a több tucat balatoni horgással való első (legtöbbször egyben utolsó) találkozástól. Ismertettük a kutatás célját, végigvettük a tíz kérdésből álló „balatoni horgászat” kérdőívet, „horgászéletrajzokat” rögzítettünk, meghallgattuk a „nagy fogások” történetét. A fordulópont ezekben a kapcsolatokban általában a tárgyak múzeumi feldolgozására vonatkozó felvetés volt: ami általában kevés sikerrel járt, többnyire teljes értetlenség fogadta, és

némi gyanakvást is kiváltott. Beszélgetőpartnereink múzeumképével nem tűnt összeegyeztethetőnek a modern horgászeszközök iránti érdeklődés. Mégis számos saját fotó digitalizálására kaptunk lehetőséget. Ezek jellemzően a horgászt a „nagy fogással” ábrázoló képek, amelyek személyesek ugyan, mégis azonos vizuális sémára épülnek. Talán épp ez a vonásuk tette alkalmassá e fotókat arra, hogy tulajdonosaik **múzeumban kiállíthatónak gondolják őket.**

Schleicher Vera: Bár eleinte a tárgygyűjtés melléktermékének vagy pótlékának tekintettük őket, ezek az archiválásra átengedett képek alkalmasak voltak arra, hogy a beszélgetések során rögzített, de önálló szöveggé nem szerveződő töredékek (személyes emlékek, magyarázatok, benyomások) „hordozórakétái” legyenek a múzeum archiváló rendszerében.

a *Magyar Horgász* című lap hasábjain 1949 óta rendszeresen közzétett képtípus kulturális értelemben kanonizált forma, az iskolai csoportképekkel, igazolványképekkel, az esküvői fotókkal rokonítható műfaj.

Az L. otthonában tett első látogatásunk során sokat tapasztalt korlátok dőltek le: kiderült, örömmel adja át és elfelszerelése egyes darabjait. Ezeket a múzeum megvásárolta, mégsem volt kétségem afelől, hogy nem a pénz a fő motiváció. Később kiderült, hogy L. évtizedek óta folyamatosan és tudatosan modernizálta, újította felszerelését, részben saját fejlesztésű, barkácsolt, részben vásárolt eszközökkel. A cserére érett botok, szerelékek leselejtezése, az új, korszerűbb eszköz beszerzése tehát a múzeum közreműködése nélkül is megtörtént volna.

L. azonosulása a múzeumi célokkal végig érezhető volt, és ezt erősítette egy tíz év múlva lefolytatott, **utánkövető beszélgetésünk** is.

Schleicher Vera: Az újbóli kapcsolatfelvétel jelen kézikönyv készítésekor merült fel bennem. Mivel a terepmunka idején sem a részvételen és együttműködésen alapuló múzeumi gyakorlat, sem a kollaboratív etnográfia nem volt ismert és csábító lehetőség számomra, tíz év után mégis ezek a szempontok váltak izgalmassá. A továbbiakban többször utalok a reflexív erejű beszélgetés tanulságaira.

Kérdésemre, hogy váratlanul érte-e annak idején, hogy a múzeum horgászeszközöket vásárol, L. a leghatározottabb nemmel felelt. A horgászat ugyanis olyan fontos az életében és számára az emberi kultúrában, hogy inkább az a különös, ha a múzeumok nem foglalkoznak vele. Rákérdezve az együttműködésnek a tárgyakon túlmutató elemeire (terepmunka, interjúk stb.), pontosabban annak motivációira, szintén nagyon határozott választ kaptam: a horgászat rendkívül összetett, bonyolult jelenség, amelyet fontos „mélyebben megismertetni” minél több emberrel.

Együttműködésének motorja tehát egyfajta küldetés volt, amely szerencsésen találkozott a múzeum szándékával.

A kiállítást és archiválást célzó együttműködés a terepnapló szerint másfél évig tartott, 2005/2006-ban, és nagyjából tizenöt találkozást foglalt magába. Számomra fontos volt a folyamat szakaszossága: volt idő átgondolni, kiértékelni a friss információkat, felkészülni a következő eseményre, megérlelni és új felvetésekké formálni a más terepmunka-helyszíneken (a halászati vállalatnál, horgásztanyákon, horgászversenyeken stb.) szerzett tapasztalatokat. Mindennek

előfeltétele volt az a (nem kevés) idő, amelyet L. a szabadidejéből a kutatásra szánt. Bár az utánkövető beszélgetésen cáfolta, hogy a múzeumról és működéséről alkotott képe bármit változott volna az együttműködés hatására, de újabb javaslatai, ötletei talán abból is táplálkoztak, ami a néprajzi gyűjteményről, a *balatonkutatás.hu* archívumról, a tárgyak dokumentációjáról időközben feltárult előtte.

A közös munka gerincét L. múzeumba került horgászfelszerelésének dokumentálása adta, amelyhez fokozatosan társult a kevésbé kézenfekvő források bevonása: a horgásznaplók, horgászújságok, a horgászati szakirodalom feldolgozása. Ezek kontextusba helyezték a tárgyakat, úgy, hogy az összefüggésrendszert a tárgy tulajdonosa és használója tárta fel. Az évtizedek alatt összegyűjtött újságok és szakkönyvek L. javaslatára szintén a gyűjteménybe kerültek. Az újságok egy válogatott, digitalizált cikksorozata a kiállítás virtuális változatában is helyet kapott, és a téma történetiségéhez adott fontos fogódzókat. A horgásznaplókba való betekintés pedig fordulatot hozott a terepmunkában: feltárta a horgászat pszichológiai motívumait, melyet sem a tárgyak, sem a szakirodalom nem tud érzékeltetni. Többkötetnyi bejegyzés átolvasása, illetve a szerző személyes felolvasásának (!) végighallgatása után végül L.-val együtt választottuk ki az archiválására szánt, illetve a kiállításban is megjeleníthető oldalakat, köztük a szerző egyik kedvencét, a Nagy Amúrkalandot.

Szintén L. javaslatára néztem végig a saját könyvtárából kölcsönbe adott MOHOSZ oktató videófilmeket, amelyek a téma új tartományába vezettek be. Az oktató, ismeretterjesztő tevékenység, amelyet L. elkötelezetten végzett saját településén gyermekek körében, jelentősen árnyalta és bontotta le a magányos horgászról a társadalomban – és a kutatókban – élő sztereotípiát. Hasonlóan új és fontos téma volt a nemzetközi horgászbarátságok területe, amelynek részletei hosszas tematikus interjúban tárultak fel számomra. A horgászat komplex technikai és lélektani vonatkozásainak megértésében nagyban segített a látogatás L. egyesületének horgásztelepén, illetve a közös horgászat, amelyet végig is fényképezhettem. Mindkét esemény L. ötlete volt.

Kezdeményezései közül kiemelendő az egykori almádi horgászlegenda, P. bácsi verseinek, illetve a kapcsolathálójába tartozó horgászok tárgyainak beemelése a múzeumba. Ezek a javaslatok világosan rámutattak, hogy L. a kurátor fejével gondolkodik: nemcsak a saját, hanem környezete tárgyi világairól is.

Túlmutat a terepmunka keretein L. közreműködése a kiállítás installálásában. Ez egyrészt a „saját” kiállítási egység véglegesítésében testesült meg, ahol a közösen kiválasztott horgásznaplórészlet, fényképfelvételek is helyet kaptak, és ahol a frissen leltározott botok műszakilag pontos felszerelését ő végezte el. E botokhoz L.-t szoros érzelmi szálak fűzték, sokévi horgászat, számos siker és kudarc emléke kapcsolódott hozzájuk. A kiállítás építése búcsúvételt is jelentett számára a frissen leselejtezett tárgyaktól, s egyben bábáskodást múzeumi újjászületésüknél – még ha ennek az átmeneti rítusnak a jelképisége az adott szituációban nem is volt világos. A

kiállításépítésben L. horgászat-szakértői szerepe a kiállítás teljes horgászanyagára kiterjedt. Segített például kronológiai sorrendbe és típusokba rendezni az elmúlt negyven év orsó-, úszó-, kapásjelző- (stb.) sorozatait – ismét egyfajta muzeológusi szerep vállalásával.

Tíz év távlatából az együttműködésnek ez a szakasza – a horgászterep elhagyása és az átlépés a múzeumi térbe – valójában kritikus pont volt. A majdnem kész mű tere volt az, ahol a muzeológus és a közreműködő L. motivációjának azonosságai zárójelbe kerültek, eltérései azonban nyilvánvalóvá váltak: míg L. ambíciói kizárólag a horgászat vonatkoztatási rendszerében voltak érvényesek, a kurátori koncepció a horgászatot a témák egyikeként, a zsákmányszerzés összefüggésrendszerében kezelte. Ez komoly konfliktusok forrása lehetett volna. Mivel nem volt az, magam is csak évek múlva, az elemzői távolságból ismertem föl, hogy a közös munkában L. szenvedélyes elkötelezettsége a horgászat mellett *mindvégig* ellentmondásban volt a kiállítás többszólamúságával, távolságtartóbb elemző perspektívájával. A kiállítást szerzőként jegyeztem, s bár a koncepciót mindvégig nyitva tartottam, engedtem a terep impulzusainak, a növekvő dokumentáció és a tárgyi anyag hatásának, a többszerzős értelmezésben nem gondolkodtam. Amikor tíz évvel később megkérdeztem, vajon kapott-e tőlem annak idején kellő tájékoztatást arról, hogy ez a kiállítás *nem csak* a horgászatról fog szólni, a válasz egyértelmű *nem* volt. S hogy mit érzett a készülő kiállítás termébe lépve?: „Meglepődtem, de tudomásul vettem.”

A közös cél tehát relativizálódott. A múzeumi olvasat a versengő zsákmányszerző balatoni tevékenységek egyikének tekintette a horgászatot, amely L. számára személyiségének része, balatoni identitásával összefüggő lételem. Az eltérő értelmezés nem jelentett kibékíthetetlen ellentmondást, mindössze olyan eltérő perspektívát, amelyet érdemes lett volna korábban tisztázni és hangsúlyozni. Erre teret adhatott volna a kiállítás katalógusa, amelyben L. tárgyai és fotói is szerepeltek. Az utánkövető beszélgetés rámutatott arra, hogy L. szerencsésnek tartotta és vállalta volna ezt a megközelítést. A katalógus viszont az etnográfiai interpretáció része volt, az együttműködő partnerek kész formában, zárt műként kapták kézhez a megnyitón – köztük L. is.

Multiperspektivitás vs. kollaboratív etnográfia

A kollaboratív etnográfia szempontjainak következetes érvényesítése olyan folyamatot indít el, amelynek egy pontján sor kerül a közös szövegírásra, olvasásra, interpretációra. A közös olvasat morális következményeként pedig tettek következnek: például politikai, társadalmi akciók, állásfoglalások (Lassiter 2005). Fontos kérdés, hogy végigvihető-e ez a folyamat múzeumi körülmények között. Ahol a kurátor szerzői szerepe csak lassan válik normává, az intézményi állásfoglalásokért pedig leggyakrabban az intézményvezető viseli a szakmai és politikai felelősséget?

A *Zsákmány*projekt sem a terepmunka, sem a kiállítás során nem fogalmazta meg célként társadalmi problémák megoldását – bár megfogalmazásukig eljutott. A balatoni **halzsákmányért folyó harc**

Schleicher Vera: A kutatás időszakára vált nyilvánvalóvá, hogy az akkor már százezer horgász, a profitorientált halászati vállalat és a maffiaszerűen űzött orvhalászat mindegyike számára nincs elég zsákmány, s emiatt a felek kölcsönösen egymást vádolták, illetve igyekeztek kiszorítani a szerintük „felesleges” szereplőket a vízről.

ugyanis olyan komplex konfliktusrendszer, amelynek ökológiai és társadalmi következményei is vannak. A három fő érdekcsoport motivációi és céljai a felszínen jól körvonalazódnak, de történeti, személyes és tárgyi vonatkozásait vizsgálva a kép sokkal árnyaltabb, mint ami a kiállításban látható volt. A múzeumi kutatás ezt a komplexitást próbálta megragadni, miközben a kapcsolódó tárgyuniverzum mind teljesebb bemutatásáról sem akart lemondani. Ma úgy látom, ez a sokféle nézőpont nem a konfliktus erőteljes megmutatása, hanem elfedése, semlegesítése irányába hatott.

A kollaboratív etnográfia etikai kódexe és célkitűzései egy-egy közösség, szubkultúra, helyi probléma közös feldolgozásának és megmutatásának eszköze lehet. De mihez kezd közösségek, kulturális attitűdök, gazdasági érdekek ütközésének pillanatában?

A *Zsákmány* projekt eltérő együttműködési formái bizalomra és kölcsönösségre épültek, ami sikeresen vezetett az adatközlő-tudós hierarchikus viszony lebontásához. Noha a partneri szerepkörök precíz definiálása a folyamat során elmaradt, az a résztvevők számára is világos volt, hogy a „konzultáns” pozíció melyik árnyalatát képviselik: a „közösségi szakértőtől” a „gondolkodótársig” (Nagy 2008). Ezek a pozíciók viszont nem voltak vegytiszta, hosszabb együttműködés mellett pedig változtak, új árnyalatokban jelentek meg. Érdekes volt ebből a szempontból L. utólagos meghatározása, amellyel saját szerepkörét írta le az általam felkínált definíciókkal szemben: „örömteli közreműködő.”

Az együttműködés keretei a leginkább tisztázatlanok a Ny. horgásztanya esetében voltak, ahol a múzeum törekvéseivel kapcsolatban a közösségnek és az egyéneknek is kellett valamilyen pozíciót megfogalmazni. A viszonyok elmosódottsága – utólag jól látszik – a kutatói elvárás pontatlanságából fakadt, amely elvárás sokáig nem tette világossá, hogy a közösséget vagy az individuumot vizsgálja-e. A múzeumi feldolgozás fő iránya végül az a 150 tételből álló fotósorozat lett, amely a tanya életvilágait mint közösségi életteret mutatta meg. Az együttműködés ebben nehezen definiálható. Látszólag egyfajta statisztaszerephez áll közel, de ennél jóval többről volt szó: a tanya lakói „az életvilág megosztásában” lettek partnerek, az együttműködésnek ebben a szakaszában már tudatosan, tisztázott körülmények között, világos céllal.

Az együttműködések fontos, döntő mozzanata volt a közös nyelv megtalálása, amelynek alapja az érdekek és a tudások részazonossága volt. Etikai szempontból vajon kifogásolható-e, hogy T. a halászat, míg L. a horgászat elkötelezett kutatójaként ismert meg ugyanazon projekten belül? A kettő elméletileg nem zárja ki egymást, hiszen a világ bonyolult, a szerepek átjárhatók, az érdekek pedig jó esetben közelíthetők egymáshoz. A kutatás jelenidejében azonban a két terület súlyos konfliktusban állt egymással. Nem vállaltam parlamenti szerepet, ám ez néha óhatatlanul megtörtént. A szembesítések a másik fél érveivel, a szabálykövető halzsákmányolás és az

orvhalászat-orvhorgászat határainak firtatása számtalan esetben lendítette tovább a beszélgetéseket, és visszahatott a gondolkodásomra, a készülő mű szerkezetére, hangsúlyaira is.

A kérdésnek azonban van egy másik olvasata is, épp a kollaboratív etnográfiaiban a kutatót és a vizsgált közössége(ke)t összefűző morális elkötelezettség szempontjából. Egy olyan horgász–halász–orvhalász háború kellős közepén, amelyben halőrök lettek gyilkosság áldozatai, a halállomány pusztulása azonnali megoldást sürgetett volna, a politikai horgászlobbi pedig épp a halászat szakmájának kihalását veszélyeztette, a kompromisszumokra törekvő akadémiai töprengés, a sokféle azonosulásra okot adó multiperspektivitás gyáva semlegességként is hathat.

Irodalom

Fejős Zoltán 2007 Dominóból Rubik-kocka. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása*. Néprajzi Múzeum, Budapest (MaDok-füzetek 5.), 9–17.

Herman Ottó 1898 *Szövegalkotások. Halászat és pásztorélet. Az 1896-évi országos ezredéves kiállítás alkalmából*. Klny, Budapest.

Lassiter, Luke Eric 2005 *The Chicago Guide to Collaborative Ethnography*. Chicago University Press, Chicago.

Nagy Károly Zsolt 2008 „Minek nevezzetek?” avagy: interaktivitás (vagy kollaboráció) modellek az etnográfiaiban (kézirat).

<http://www.communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/konferenciak/elkoszono200809/szoveg>

Schleicher Vera 2007 Tárgyak és vágyak a muzeológiában, avagy a zsákmány sorsa. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása*. Néprajzi Múzeum, Budapest (MaDok-füzetek 5.), 82–90.

Kiállítás

Zsákmány. Tárgyak és vágyak a Balatonon. Laczkó Dezső Múzeum 2007. január 26. – augusztus 31.

Kiállítási Dominó 2006 → 10. kiállítás. Kurátor: Schleicher Vera, Mészáros Veronika.

<http://www.vmmuzeum.hu/kiallitas/zsakmany/index.html>

Az első koncepcióvázlatot Mészáros Veronika etnográfus muzeológussal közösen készítettem, és a terepmunka első szakaszában együtt is dolgoztunk, főként a horgászat és emléktárgyak

témájában. Később a terepmunkát egyedül folytattam, illetve a kiállítás és a katalógus végleges kidolgozása is az én munkám volt. Az egyes és többes szám váltogatását ez indokolja.

Néprajzi múzeum 2016 ©